

8. Моргун Ф. Т. Думы о целине / Ф. Т. Моргун. – М. : Колос, 1969. – 414 с.; Моргун Ф. Т. Поле без плуга. Документальная повесть / Ф. Т. Моргун. – М. : Известия, 1984. – 512 с.; Моргун Ф. Т. Почвозащитное бесплужное земледелие / Ф. Т. Моргун, Н. Г. Шикла. – М. : Колос, 1984. – 279 с.
9. Фолкнер Э. Безумие пахаря / Э. Фолкнер. – Белгород : Белгородская областная типография, 1996. – 148 с.
10. Моргун Ф. Т. Думы о целине / Ф. Т. Моргун. – М. : Колос, 1969. – 414 с.
11. Моргун Ф. Т. Поле без плуга. Документальная повесть / Ф. Т. Моргун. – М. : Известия, 1984. – 512 с.
12. Моргун Ф. Т. Обработка почвы и урожай / Ф. Т. Моргун. – М. : Колос, 1981. – 288 с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.2. – Оп.14. – Спр.2437. – Арк. 97–104.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп.32. – Спр.1769. – 81 арк.
15. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.32. – Спр.2264. – Арк. 3–5.
16. Моргун Ф. Т. Почвозащитное бесплужное земледелие / Ф. Т. Моргун, Н. Г. Шикла. – М. : Колос, 1984. – 279 с.
17. Моргун Ф. Т. Селянин – Світова Душа / Ф. Т. Моргун. – Полтава : Полтавський літератор, 2001. – 312 с.
18. Моргун Ф. Т. Доля Прометея з України / Ф. Т. Моргун. – Полтава : Полтавський літератор, 2003. – 36 с.
19. Моргун Ф. Безсмертна душа України. Задовго до салютів / Ф. Моргун. – Полтава : Полтавський літератор, 1995. – 472 с.; Моргун Ф. Конец света ? Или... – Белгород : Крестьянское дело, 1998. – 288 с.; Моргун Ф. Т. Селянин – Світова Душа / Ф. Т. Моргун. – Полтава : Полтавський літератор, 2001. – 312 с.; Моргун Ф. Т. Куди йдеш, Україно ? Національна ідея, рідна мова і українка / Ф. Т. Моргун. – Полтава : Полтавський літератор, 2003. – 396 с.
20. Моргун Ф. Т. Господарі хлібних ланів / Ф. Т. Моргун. – К. : Політвидав України, 1980. – 278 с.; Моргун Ф. Т. Расскази, поле ... / Ф. Т. Моргун. – М. : Политиздат, 1981. – 352 с.; Моргун Ф. Т. Зависит от каждого / Ф. Т. Моргун. – Х. : Прапор, 1985. – 255 с.
21. Моргун Ф. Т. Сталінсько-гітлерівський геноцид українського народу. Факти і наслідки... / Ф. Т. Моргун. – Полтава : Дивосвіт, 2010. – 368 с.
22. Моргун Ф. Т. Хто зруйнував Компартію і найбільшу в світі країну ? Роздуми виборця / Ф. Т. Моргун. – Полтава : Дивосвіт, 2006. – 42 с.; Моргун Ф.Т. Вибір України – порятунок природи і села. Роздуми виборця / Ф. Т. Моргун. – Полтава : Дивосвіт, 2007. – 68 с.
23. Моргун Ф. Т. Куди йдеш, Україно ? Національна ідея, рідна мова і українка / Ф. Т. Моргун. – Полтава : Полтавський літератор, 2003. – 396 с.
24. Моргун Ф. Т. Правда про кривду / Ф. Т. Моргун, М. Т. Юрченко. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – 176 с.

Боровик О. Б. Научно-публицистическая деятельность профессора Федора Моргуна (1924-2008)

В статье проанализирована научно-публицистическая деятельность профессора Федора Моргуна. Акцентировано внимание на достижениях ученого в отрасли агроэкологии, неизнурительного и рационального природопользования. Обращено внимание на весомые достижения Ф.Моргуна в отрасли отечественного сельского хозяйства. Выяснено, что ученый написал ряд трудов из истории Украины, описал события очевидцем или современником которых был сам.

Ключевые слова: Федор Моргун, научно-публицистическая деятельность, сельское хозяйство, земледелие, почвы, исторические труды.

Borovik O. B. Scientific-theoretical-and-socio-political activity of professor Fedir Morgun (1924-2008)

The article deals with the analysis of scientific and theoretical-and-socio-political heritage of Professor Fedir Morgun. The emphasis is made on the scientist's achievements in the field of agroecology, non-depleting and rational management of nature. The accent is made on the innovation, made by Fedir Morgun in the field of national agriculture, in Poltava region in particular. The works of the researcher in agroecology, soil science, soil-protective system of farming agriculture are widely used by modern researchers.

Keywords: Fedir Morgun, theoretical-and- socio-political activity, innovation, agriculture, farming agriculture, soils, historical researcher.

УДК 94:070(470)"1856/1860"

В. В. Дроздов

СХІДНЕ ПИТАННЯ У ВИСВІТЛЕННІ СЛОВ'ЯНОФІЛЬСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ (1856–1860 рр.)

Досліджено характеристику Східного питання слов'янофільською пресою другої половини 50-х рр. ХІХ ст. (журнал «Русская беседа», газети «Молва» та «Парус»), розглянуто ідеї представників слов'янофільського напрямку щодо шляхів розв'язання Східного питання, визначено зміну в поглядах слов'янофілів щодо зовнішньополітичних завдань Російської імперії в цьому питанні. Акцентується увага на окремих аспектах Східного питання, які підіймалися в слов'янофільській пресі, зокрема становищі південних слов'ян у складі Османської імперії та ідеї єдності слов'янських народів.

Ключові слова: слов'янофільство, Східне питання, російська періодична преса.

Поразка Росії в Кримській війні 1853–1856 рр. сприяла зростанню інтересу російської громадськості до Східного питання. В умовах загальнонаціональної кризи в державі поживавилася діяльність представників різних суспільних течій. Серед них помітне місце займало слов'янофільство, що виражало інтереси ліберальної дворянської інтелігенції, яка підтримувала проведення реформ в імперії, але виступала за самобутній шлях розвитку Росії. В другій половині 50-х рр. ХІХ ст. у періодичних виданнях цього ідейно-

політичного напрямку було сформульовано власну позицію стосовно основних цілей зовнішньої політики Російської імперії в Східному питанні.

Аналізу слов'янофільської періодики та основних проблем, що в ній порушувалися, присвячено чимало наукових праць, проте ставлення слов'янофілів щодо Східного питання після завершення Кримської війни не стало предметом спеціального вивчення. Існує низка досліджень, в яких розглянуто слов'янську проблематику в тогочасних слов'янофільських виданнях. Це, зокрема, праці С.О. Нікітіна [1; 2], Л.І. Ровнякової [3], М.І. Цимбаєва [4], Є.О. Дудзинської [5; 6], М.Ю. Досталь [7; 8; 9], Л.П. Лаптевої [10], А.В. Стецюка [11: 12], в яких характеризуються слов'янофільські ідеї єдності слов'янських народів та визначальної ролі Росії в захисті слов'ян та православ'я.

У статті автор поставив за мету розкрити висвітлення в слов'янофільській періодичній пресі Східного питання та проаналізувати зміну поглядів представників даного напрямку щодо завдань російської зовнішньої політики в цьому питанні.

Слов'янофільство як ідеологічний та філософський напрямок оформилось у 40-х рр. ХІХ ст. У цей період теоретики слов'янофільства (О.С. Хомяков, І.В. Киреевський, К.С. Аксаков та ін.) сформулювали основні положення цієї доктрини: ідеї про месіанську роль російського народу, про докорінні відмінності між Росією та Заходом, про православ'я як істинну релігію усіх слов'ян, вчення про народність, про общину як самобутню форму суспільної організації російського та інших слов'янських народів, про «соборність», про взаємовідносини «землі» та «держави» тощо.

З лібералізацією громадсько-політичного життя в Росії в другій половині 50-х рр. ХІХ ст. слов'янофілам вдалося створити власний журнал «Русская беседа» (1856–1860 рр.). Протягом цього часу було відкрито ще два слов'янофільські видання – газети «Молва» (1857 р.) та «Парус» (1859 р.), однак проіснували вони зовсім недовго. Отже, «Русская беседа» стала головним друкованим органом слов'янофільства, в якому в повному обсязі відбилися головні ідеї цього напрямку.

Журнал «Русская беседа» виходив в Москві з 1856 р. Його видавцем та редактором був О.І. Кошелєв, а співредакторами в різні часи були Т.І. Філіппов, П.І. Бартенєв, М.О. Максимович та І.С. Аксаков. Видання належало до типу «товстого» журналу та включало відділи «Изящная словесность», «Науки», «Критика», «Обозрение», «Смесь» та «Жизнеописания» («Биография»). У передмові О.С. Хомякова до першої книги «Русской беседы» були сформульовані основні цілі журналу. Одним з головних завдань, окреслених редакцією слов'янофільського видання, було висвітлення «...всього того, що матиме відношення до життя народів слов'янських та народу грецького...» [13, с. V].

У журналі за весь період існування було опубліковано 53 статті, присвячені становищу південних слов'ян та греків, а також Східному питанню [3, с. 46]. Переважно, це були дорожні записки, літературні нариси, політичні огляди, біографії, історичні та етнографічні матеріали, які належали видатним російським публіцистам (О.С. Хомякову, О.І. Кошелєву, В.О. Черкаському, Ф.В. Чижову), вченим (М.П. Погодіну, О.Ф. Гільфердінгу, В.І. Ламанському, М.П. Петровському, П.О. Безсонову, Є.П. Ковалевському), а також кореспондентам зі слов'янських земель (Хр. Даскалову, В.Ф. Клуноу, К.Д. Петковичу, М. Мілічевічу) та ін.

Висвітленню Східного питання приділив значну увагу політичний оглядач «Русской беседы» князь В.О. Черкаський. Протягом 1856–1857 рр. він написав низку статей, що були присвячені оглядам європейських подій, пов'язаних із закінченням Східної (Кримської) війни та підписанням Паризького трактату 1856 р. Окрім характеристики становища європейських держав, у них було розглянуто політичну та економічну ситуацію в Османській імперії після війни.

У 1858 р. у журналі була опублікована стаття В.О. Черкаського «Два слова по поводу Восточного вопроса» [14], в якій він розкрив етапи розвитку Східного питання та детально проаналізував його сучасний стан. Автор розглядав Східне питання як боротьбу Росії та Заходу «на ґрунті греко-слов'янського світу» [15, с. 216]. Виникнення Східного питання він пов'язував із зовнішньополітичними успіхами імператриці Катерини ІІ, зокрема у війнах проти Туреччини, зміцненням становища Росії на Чорному морі та створенням Чорноморського флоту. Причинами цих успіхів, на його думку, були протиріччя, що на той час існували між європейськими державами, які були зацікавлені в дружніх відносинах з Російською імперією та ще не мали власних інтересів у Східному питанні. «Розділені між собою держави Західної Європи по черзі віддавали нам Схід, прагнучи ціною цієї жертви купити нашу дружбу або скороминучий союз», – писав автор [15, с. 216].

Докорінні зміни в політиці Росії та європейських держав у Східному питанні відбулися після Віденського конгресу 1815 р. й установа нові системи міжнародних відносин. На думку В.О. Черкаського, Російська імперія прийняла на себе зобов'язання охороняти чужі для неї династії, що суперечило її колишній ролі «захисника народів». У цей період поступово сформувався союз Англії та Австрії, спрямований проти Росії.

Переломним моментом у розвитку Східного питання стала Кримська війна 1853–1856 рр. В.О. Черкаський стверджував, що вона мала неоднозначні наслідки: з одного боку, результатом Паризького трактату стало обмеження російського впливу на Сході, а з іншого – його рішення спричинили розпад Османської імперії та відродження на її руїнах «елементів християнської цивілізації» [15, с. 218]. Розглядаючи умови Паризького трактату 1856 р., автор статті зазначав: «Східне питання не втратило, однак, своєї важливості та залишилося як і раніше головним, істотним елементом європейської політики, хоча, можливо, й у тимчасово видозміненій формі» [16, с. 21].

З формуванням «паризької системи» міжнародних відносин розпочався новий етап розвитку Східного питання. Особливостями його було те, що, по-перше, кожна з європейських держав – Англія, Франція та Австрія – мали власні інтереси на Балканах, що стало причиною нових конфліктів в регіоні та викликало значні протиріччя в антиросійському союзі; по-друге, активізувалася національно-визвольна боротьба

християнських народів, підвладних Туреччині; по-третє, російська дипломатія в цьому питанні зайняла двоїсту позицію: з одного боку, царизм підтримував прагнення балканських народів до визволення з-під влади Порти, а з іншого – протидіяв розв'язанню нових воєнних конфліктів внаслідок своєї військової слабкості. На думку В.О. Черкаського, Східне питання на той час зосередило в собі «...увесь живий зміст усієї всесвітньої політики. На цьому ґрунті повинні рано чи пізно отримати своє розв'язання майже всі ускладнення, що зараз турбують Європу чи тимчасово приховані в ній: майбутнє Греції, слов'янських племен Туреччини та народів румунських, доля Австрії та пов'язана з нею доля Італії й майбутній устрій Німеччини, союз Франції з Росією, Єгипет, Суецький перешийок та володарювання на Середземному морі, перевага Англії чи поступове зведення її до більш другорядної ролі; нарешті, якнайскоріше відродження більшості релігійних питань, які зараз здаються заспокоєному людству вирішеними...» [15, с.215]. Він підкреслював, що Східне питання після Кримської війни стало об'єктом зацікавленості європейської громадськості. Завдяки європейській пресі «сучасний стан Турецької імперії швидко перейшов з царини таємниці та міркувань в царину загальної відомості» [15, с.219]. Аналізуючи післявоєнну ситуацію в Османській імперії, автор використовував публікації Матьє, Убічїні, Вікенеля, Бланкі, Піціпіоса, в яких було детально розкрито процеси розкладу турецького суспільства.

У своїх статтях В.О. Черкаський охарактеризував внутрішнє становище Османської імперії. В «Огляді політичних подій в Європі за 1855 р.» він визначив наслідки Кримської війни для економіки Туреччини. Передусім, османський уряд зазнав значних фінансових витрат: протягом 28 місяців (з травня 1853 по серпень 1855 рр.) Порта, за даними автора, витратила 11 млн. 200 тис. фунтів стерлінгів, здійснила два займи на 8 млн. фунтів стерлінгів [17, с.18]. Безперечно, це поставило турецький уряд у фінансову залежність від європейських держав. «Матеріальні придбання Європи в Турецькій безсумнівні, – писав В.О. Черкаський. – Європейські кампанії допущені до вільного змагання щодо будівництва на Турецькій землі доріг, банків та інших промислових підприємств...» [17, с.24]. Крім того, султан погодився прийняти заходи, нав'язані європейськими урядами, з перетворення політичних відносин всередині країни. Згідно з проголошеним у 1856 р. хатт-і-хумаюном декларувалися свобода віросповідання та рівні права всіх підданих імперії, можливість допуску немусульман на державну та військову службу, лібералізація економічного життя та курс на впровадження європейських досягнень у науку й виробництво. Автор наголошував на неможливості виконання Туреччиною цих перетворень, що підтверджувалося попереднім досвідом, коли в хвилину небезпеки османський уряд прибрав до подібних обіцянок, проголошуючи Гюльханейський хатт-і-шериф та початок реформ Танзимату. Отже, з одного боку, лише завдяки старанням європейської дипломатії, яка не бажала відродження греко-слов'янської державності, Османській імперії вдалося зберегти свою цілісність, а з іншого – саме європейські країни перетворили її на економічно залежну державу зі значними внутрішніми протиріччями. «Туреччина уявляється нами безжиттєвим трупом, – зазначав В.О. Черкаський, – що прикрашений у блискучі вбрання примхливою волею похоронних розпорядників, будинком без хазяїна, родючою нивою без орача» [17, с.25].

У статті «Два слова по поводу Восточного вопроса» автор критикував політичні реформи османського уряду, які жодним чином не сприяли поліпшенню життя слов'янських народів. Аналізуючи адміністративну реформу в Туреччині, В.О. Черкаський підкреслював, що вона призвела до чиновницького свавілля на місцях та негативно відбилася на становищі християнського населення. Негативно характеризував він релігійну політику Порти щодо православного населення, яка під виглядом турботливого ставлення прагнула ввести в церкві «загальні засади європейського світського права» [15, с.228]. Нарешті, автор наголошував на невдалій фінансовій політиці турецького уряду, внаслідок якої суттєво погіршилось матеріальне становище населення. «Відкупні суми в Боснії збільшились протягом семи років майже в дев'ять разів; ...щорічний грошовий викуп від рекрутської повинності, що замінив колишній карач, або подушну подать, досягає, по даним Матьє, у всій імперії до 62 млн. піастрів; в Герцеговині він тепер на 20% більше колишньої податі...», – писав В.О. Черкаський [15, с.232]. Отже, політика Османської імперії щодо християнського населення лише сприяла загостренню Східного питання, а не вирішувала його.

Серйозною проблемою в Туреччині, на думку В.О. Черкаського, було загострення протиріч між мусульманами та християнами. Він вважав, що це було пов'язано з моральним занепадом турецького населення: «Праця його [мусульманина – *авт.*] не цікавить, де б він не народився, життя сімейне, зі всіма обов'язковими таїнствами, для нього не існує; особиста військова доблесть його залишила...» [15, с.235]. Крім того, в країні посилювався вплив крайніх ісламських настроїв, що проявлялося в постійних розправах місцевого мусульманського населення над християнами. В таких умовах у будь-який момент могла спалахнути нова криза, яка б остаточно зруйнувала Османську імперію. В.О. Черкаський критикував ідею грецького історика І. Піціпіоса про можливість спільного існування в Османській імперії ісламу та християнства за умови встановлення в країні принципів віротерпимості та громадянської рівності. Протиріччя між мусульманським та християнським населенням Туреччини, на його думку, «повинні вирішуватися силою» [15, с.241].

У публікаціях В.О. Черкаського ідея об'єднання усіх слов'янських народів прямо не висувалася, однак він висловлював надію, що слов'яни зможуть обрати вірний шлях свого розвитку. На його думку, християнські піддані Порти «знову розпізнають голос свого природного пастиря... та завжди зуміють розпізнати дбайливу руку, що триста років живила їх сластолюбними надіями, від хижацької руки наступників Балдуїна чи латинських хрестоносців» [17, с.25].

В.О. Черкаський стверджував, що Росії необхідна чітка програма дій у Східному питанні, що ґрунтувалася б на принципі визнання народностей та проголошенні повної безкорисливості. Головними її

завданнями повинні бути: звільнення греко-слов'янського населення та, разом з тим, посередництва в примиренні між собою «двох народностей» – православної та мусульманської – на засадах розумних, чесних і справедливих. Означені завдання – це історичний обов'язок Росії, від якого не можна ухилитися. Тому він виступав проти дотримання російським урядом політики невтручання в Східному питанні, яка могла призвести до того, що «вороги» Російської імперії заволоділи б могутнім важелем у «справах східного світу» та спрямували б проти неї цю «небезпечну зброю» [15, с.242].

Після завершення Кримської війни в поглядах слов'янофілів щодо завдань Російської імперії в Східному питанні відбулися суттєві зміни. Це яскраво простежується в коментарях редакції журналу «Русская беседа» до листів М.П. Погодіна про становище слов'ян в Європі, що були написані ним після повернення з подорожей у 1839 та 1842 рр. [18]. Висловлена в листах ідея про утворення слов'янської держави «від Східного океану до Адріатичного моря» на чолі з Росією вважалася нездійсненною. Крім того, на думку редактора журналу І.С. Аксакова, таке утворення придумало б духовну незалежність кожного слов'янського народу. Він вказував, що метою російської політики повинен бути «не панславізм, у значенні політичному, не централізація, а визнання прав кожної народності на самобутнє, своєрідне існування» [18, с.61]. Редактор журналу виступав за вільний союз незалежних слов'янських народів, який повинен був знаходитися під захистом Росії.

Чимало статей та дорожніх нотаток про історію південнослов'янських народів опублікував у журналі «Русская беседа» відомий історик, етнограф, лінгвіст та суспільний діяч О.Ф. Гільфердінг. Однією з основних ідей його творів була теза про те, що слов'яни мають спільні самобутні риси, головною з яких є православна віра. В статті «Чем поддерживается православная вера у южных славян?» О.Ф. Гільфердінг вказував, що у свідомості південних слов'ян, незважаючи на утиски з боку Туреччини та Австрії, міцно вкоренилися переконання про істинність православної віри. На його думку, «сила православної віри в південних слов'ян полягає в тому, що сама сутність православ'я цілком споріднена із сутністю слов'янського духу та побуту» [19, с.10]. Автор заперечував твердження про те, що лише завдяки Росії південнослов'янські народи зуміли зберегти православну віру. Разом з тим, на його думку, це аж ніяк не знімало з росіян обов'язку допомагати братським народам у захисті православ'я.

В журналі «Русская беседа» публікувалися статті, в яких висвітлювалися окремі аспекти Східного питання та сучасного становища південнослов'янських народів. Зокрема, значна увага була приділена боротьбі болгарського населення за відновлення самостійності церкви. В другому томі «Русской беседы» за 1858 р. була опублікована стаття болгарина Хр. Даскалова «Возрождение болгар или реакция в Европейской Турции» [20], в якій він висвітлив утиски болгарського народу з боку грецьких фанаріотів, що представляли Константинопольський патріархат. «Жоден зі слов'янських народів не зазнавав такого приниження, нічия кров так не лилася в такій великій кількості, ніхто не піддавався такому духовному ярму, як народ болгарський», – писав автор [20, с.4]. Хр. Даскалов вважав, що болгар не стільки знаходяться під ярмом турків, скільки «фанаріотських архієпископів» [20, с.21]. На його думку, девіз фанаріотів – підтримувати іслам, винищувати слов'янську мову та збагачуватися всіма можливими засобами, а природні якості – хитрість, лицемірство, безпощадність до ворогів-слов'ян та приязнь до турків [20, с.4]. Він наголошував на ролі греків у еллінізації болгар та знищенні болгарської Охридської патріархії.

Подібну статтю автор опублікував у журналі «Русский вестник». Ці матеріали викликали значний резонанс у громадській думці та невдоволення в урядових колах. Редакції обох видань повинні були написати пояснювальні записки до Московського цензурного комітету. Автором пояснення від «Русской беседы» був О.С. Хомяков. У своїй записці «О Греко-Болгарской распре» він наголошував на необхідності висвітлення конфлікту між болгарами та грецькими фанаріотами, який міг би призвести до «...відчуження всього племені Болгарського та значної частини Сербського, тобто більше семи мільйонів чоловік, від Православ'я, відтак якнайбільшим лихом для церкви, та не лише духовною, але й суспільною загибеллю двох народів...» [21, с.455]. Автор вказував, що стаття Хр. Даскалова в жодному разі не спрямована проти православної віри та законів церковної ієрархії. Більш того, викриваючи неправомірні дії фанаріотів, він обмежився лише тими, які були відверто ворожими духовному життю болгарського народу.

Увагу слов'янофільського видання привертала подія в Сербії, пов'язана з поверненням до влади князя Мілоша Обреновича за рішенням Свято-Андріївської скупщини (1858 р.). У 1859 р. у журналі «Русская беседа» були опубліковані статті сербського публіциста М. Мілічевича «Рассказ очевидца о Скупщине» та «Письмо из Белграда» [22; 23], в яких він назвав діяльність скупщини незаконною. Редактор І.С. Аксаков у примітках до «Письма из Белграда» не поділяв думок М. Мілічевича, стверджуючи, що скупщина була вираженням волі сербського народу [23, с.146].

Невелика аудиторія читачів, значні витрати на видання журналу, а також ідейні розбіжності між О.І. Кошелевим та І.С. Аксаковим стали причинами закриття «Русской беседы». Останній номер журналу за 1859 р. закінчувався «Заключним словом», в якому оголошувалося про припинення його видання. Проте в 1860 р. вийшли останні дві книги «Русской беседы», редактором яких був О.І. Кошелев.

Отже, в журналі «Русская беседа» слов'янофіли виразили власне бачення завдань російського уряду в Східному питанні, висвітлили становище південнослов'янських народів під владою Османської імперії. Однак журнал ухилився від прямої полеміки з проблемних питань міжнародної політики, в ньому друкувалися статті спокійного, академічного характеру. Переважну більшість публікацій зі слов'янської проблематики складали матеріали історичного, фольклорного, етнографічного змісту, а не статті, що висвітлювали сучасний стан подій у південнослов'янських землях. Це, на думку дослідника С.О. Нікітіна,

свідчить про те, що видання не стільки висувало політичні питання, скільки прагнуло пробудити інтерес російської громадськості до слов'янського національного відродження [1, с.94].

У квітні 1857 р. вийшов перший номер слов'янофільської газети «Молва». Фактичним видавцем газети був К.С. Аксаков, але офіційним редактором значився С.М. Шпилевський. Видання проіснувало лише до початку 1858 р., проте в ньому було викладено головні аспекти слов'янофільської теорії. К.С. Аксаков був автором 21 передової статті, в яких порушувалися важливі питання слов'янофільської доктрини, в тому числі й слов'янська проблематика. Однією з основних ідей К.С. Аксакова було визнання кожної народності, з сукупності яких складається «загальнолюдський хор» [24, с.200]. Говорячи про слов'янські народи, автор зазначав, що вони займали в історії людства місце, яке не відповідало їх справжньому призначенню. На його думку, християнські племена – слов'яни та греки – знаходилися під владою «Магометанського племені турецького, дикого, неосвіченого та при цьому безсильного» за підтримки європейських держав [24, с.218]. Лише одна Росія, стверджував К.С. Аксаков, захищала своїх пригнічених братів по вірі та крові. При цьому автор констатував, що в слов'янських народів, як і в Росії, пробудилася думка народності, яка буде спрямовувати їх на «славні діла духу людського» [24, с.219].

Намагаючись популяризувати інтерес до слов'янського питання в російському суспільстві, І.С. Аксаков здобув дозвіл на видання власної газети «Парус». В оголошенні «Об издании в 1859 году газеты "Парус"», розміщеному в «Русской беседе», він визначив основну ідею майбутнього видання: «Наш прапор – російська народність, – пише автор. – Російська народність взагалі – як символ самостійності, свободи життя і розвитку, як символ права...» [25, с.147]. У газеті він планував відкрити слов'янський відділ, в якому б публікувалися листи та відомості зі слов'янських земель. При цьому І.С. Аксаков наголошував на визнанні всіх слов'янських народностей, їхньому праві на самобутній розвиток, вказував на спільну внутрішню духовну єдність слов'ян та підкреслював необхідність сумісних зусиль для досягнення «повноти слов'янського розвитку».

В другому номері газети «Парус» була опублікована стаття М.П. Погодіна «Прошедший год (1858) в политике русской и европейской» [26, с.52-70]. У саркастичному тоні, спираючись на матеріали європейських та російських періодичних видань, він дав власну оцінку проблемам, що виникли в європейській політиці, в тому числі Східному питанню. Автор статті нещадно критикував дипломатію європейських урядів, які задля збереження політичної рівноваги в Європі залишили слов'янське населення страждати «під ярмом деспотизму» Османської Порти. «Християнство не може жити без допомоги Магомедової!.. І такі богохульства можуть проголошуватися у XIX столітті, яке пишеться своїм прогресом!.. Горе вам, книжники, фарисеї, лицеміри! Чи не думаєте ви обдурити історію?», – відзивався М.П. Погодін про європейських дипломатів, які підписали Паризький трактат [26, с.53].

Автор висловлював невдоволення політикою Англії в Східному питанні, яка після підписання Паризького трактату закріпила свій вплив у Туреччині. М.П. Погодін саркастично зазначав: «Росія не повинна мати впливу в Константинополі – це небезпечно для Європи. Англія – о, це інша справа, і лорд Редкліф може змінювати та визначати міністрів, в'язати та рішати правовірних робити позики, прокладати дороги, хазяйнувати – відчайдушно» [26, с.54].

Оцінюючи зовнішню політику Росії, в тому числі в Східному питанні, М.П. Погодін наголошував на бездіяльності російської дипломатії в європейських справах: «Російська зовнішня політика мовчить або махає рукою» [26, с.53]. Одночасно, автор зазначав, що внутрішні справи для царизму на той час мали важливіше значення. Тому обрана російським урядом позиція вичікування в зовнішній політиці в даних умовах була найбільш оптимальною. «Краще поки що дати європейським справам природної їх течії, – пише автор, – вичікувати спокійно, де що трапиться, та готуватися в тиші до майбутніх дій, коли вони знадобляться, в ім'я прогресу, на благо Європи та людства» [26, с.65].

Після виходу другого номеру газета «Парус» припинила своє існування. Причинами закриття цензурою видання стала стаття М.П. Погодіна, а також відкриття слов'янського відділу, що не був офіційно затверджений. Отже, хоча в цензурній політиці Російської імперії період другої половини 50-х рр. XIX ст. характеризувався певним потеплінням, подібна критика російської зовнішньої політики викликала незадоволення царського уряду. Припинення діяльності трьох слов'янофільських видань (журналу «Русская беседа», газет «Молва» та «Парус») свідчило про те, що в другій половині 50-х рр. XIX ст. ідеї слов'янофілів щодо розв'язання Східного питання ще не отримали підтримки ані в суспільно-політичній думці, ані в урядових колах Російської імперії.

Таким чином, слов'янофільська періодика, висвітлюючи Східне питання, в основному характеризувала особливості становища південних слов'ян, що знаходилися під владою Туреччини. Представники слов'янофільської течії висловлювалися за відродження слов'янської державності, наголошували на неспроможності Османської імперії вийти з кризи та подальшому її розкладі, критикували європейські держави, які протидіяли розвитку слов'янського національного руху. На сторінках слов'янофільських видань висувалися ідеї духовної єдності слов'янських народів, основою якої було православ'я, утворення союзу між ними, а також визнання права кожного народу на самобутній розвиток. Слов'янофіли в другій половині 50-х рр. XIX ст. не поділяли ідеї попередників про створення слов'янського союзу на чолі з Росією, а визначали головною метою російської політики охорону та захист православних народів Балканського півострову.

Джерела та література

1. Никитин С.А. Южнославянские связи русской периодической печати / С. А. Никитин // Ученые записки Института славяноведения / [ред. П. Н. Третьяков]. – Вып.6. – М. : Академия Наук СССР, 1959. – С. 89–122.

2. Никитин С. А. Очерки по истории южных славян и русско-балканских связей в 50 – 70-е годы XIX в. / С. А. Никитин. – М. : Наука, 1960. – 368 с.
3. Ровнякова Л. И. Борьба южных славян за свободу и русская периодическая печать (50 – 70-е годы XIX века) : очерки / Л.И. Ровнякова. – Л. : Наука, 1986. – 286 с.
4. Цимбаев Н. И. Славянофильство: Из истории русской общественно-политической мысли XIX века / Н. И. Цимбаев. – М. : Издательство МГУ, 1986. – 269 с.
5. Дудзинская Е. А. Славянофилы в общественной борьбе / Е. А. Дудзинская. – М. : Мысль, 1983. – 271 с.
6. Дудзинская Е. А. Русские славянофилы и зарубежное славянство / Е. А. Дудзинская // Методологические проблемы истории славистики / [редкол.: С. Б. Бернштейн, В. А. Дьяков (отв. ред.), В. И. Злыднев, Д. Ф. Марков, А. С. Мильников] / Институт славяноведения и балканистики; Советский комитет славистов. – М. : Наука, 1978. – 340 с.
7. Досталь М. Ю. Основные проблемы истории славян в журнале «Русская беседа» (1856–1860) / М. Ю. Досталь // Исследования по историографии стран Центральной и Юго-Восточной Европы : [сборник статей] / [редкол.: М. А. Робинсон (отв. ред.) и др.] / АН СССР, Институт славяноведения и балканистики. – М. : ИСБ, 1991. – С. 24–63.
8. Досталь М. Ю. Славянский мир и славянская идея в философских построениях и «практике» ранних славянофилов / М. Ю. Досталь // Славянский альманах 2000. – М. : Индрик, 2001. – С. 85–95.
9. Досталь М. Ю. Отражение славянофильской теории в славистической проблематике «Русской беседы» / М. Ю. Досталь // «Русская беседа» : История славянофильского журнала : Исследования. Материалы. Постатейная роспись / [под. ред. Б. Ф. Егорова, А. М. Пентковского, О. Л. Фетисенко]. – СПб. : Издательство «Пушкинский Дом», 2011. – С. 198–203.
10. Лаптева Л. П. Участие русских ученых-славистов в журнале «Русская беседа» / Л. П. Лаптева // «Русская беседа» : История славянофильского журнала : Исследования. Материалы. Постатейная роспись / [под. ред. Б. Ф. Егорова, А. М. Пентковского, О. Л. Фетисенко]. – СПб. : Издательство «Пушкинский Дом», 2011. – С. 191–197.
11. Стецюк А. В. Політичні аспекти національно-визвольної боротьби слов'янських народів Османської імперії 50-70 рр. XIX ст. у тогочасній російській періодиці : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / А. В. Стецюк. – Чернівці, 2006. – 211 с.
12. Стецюк А. В. Національно-визвольна боротьба слов'янських народів Османської імперії і Росія у політичних поглядах І. С. Аксакова (50 – 60 рр. XIX ст.) / А. В. Стецюк // Історико-політичні проблеми сучасного світу : збірник наукових статей. – Чернівці : Рута, 2005. – Т. 10–11. – С. 450–461.
13. Предисловие // Русская беседа. – 1856. – Кн. I. – С. I–VI.
14. Черкасский В. А. Два слова о Восточном вопросе / В. А. Черкасский // Русская беседа. – 1858. – Кн. IV. – С. 65–92.
15. Черкасский В. А. Национальная реформа / В. А. Черкасский / [сост., пред. и комм. А. К. Голикова; отв. ред. О. А. Платонов]. – М. : Институт русской цивилизации, 2010. – 592 с.
16. Черкасский В. А. Политическое обозрение. Протоколы Парижского конгресса / В. А. Черкасский // Русская беседа. – 1856. – Кн. II. – С. 1–26.
17. Черкасский В. А. Обозрение политических событий в Европе за 1855-й год / В. А. Черкасский // Русская беседа. – 1856. – Кн. I. – С. 1–32.
18. Отрывки из писем, о положении славян в Европе, М. П. Погодина к Министру Народного Просвещения, по возвращении из путешествия в 1839 и 1842 г. // Русская беседа. – 1859. – Кн. I. – С. 53–88.
19. Гильфердинг А. Ф. Чем поддерживается православная вера у южных славян? / А. Ф. Гильфердинг // Русская беседа. – 1860. – Кн. II. – С. 1–28.
20. Даскалов Хр. Возрождение болгар, или Реакция в Европейской Турции / Хр. Даскалов // Русская беседа. – 1858. – Кн. II. – С. 1–64.
21. Хомяков А. С. Полное собрание сочинений : [в 8 т.] / А. С. Хомяков. – Т. 3. – М. : Университетская типография, 1900. – 504 с.
22. Милевич М. Рассказ очевидца о скупщине / М. Милевич // Русская беседа. – 1859. – Кн. I. – С. 139–156.
23. Милевич М. Письмо из Белграда / М. Милевич // Русская беседа. – 1859. – Кн. II. – С. 140–150.
24. Аксаков К. С. Государство и народ / К. С. Аксаков / [сост. и комм. А. В. Белова, пред. А. Д. Каплина; отв. ред. О. А. Платонов]. – М. : Институт русской цивилизации, 2009. – 608 с.
25. Аксаков И. С. Наше знамя – русская народность / И. С. Аксаков / [сост. и комм. С. Лебедева; отв. ред. О. Платонов]. – М. : Институт русской цивилизации, 2008. – 640 с.
26. Погодин М. П. Вечное начало. Русский дух / М. П. Погодин / [отв. ред. О. А. Платонов]. – М. : Институт русской цивилизации, 2011. – 832 с.

Дроздов В. В. Восточный вопрос в освещении славянофильской периодики (1856–1860 гг.)

Исследована характеристика Восточного вопроса в славянофильской прессе второй половины 50-х гг. XIX в. (журнал «Русская беседа», газеты «Молва» и «Парус»), рассмотрены идеи представителей славянофильского направления относительно внешнеполитических заданий Российской империи в этом вопросе. Акцентируется внимание на отдельных аспектах Восточного вопроса, которые поднимались в славянофильской прессе, а именно положению южных славян в составе Османской империи и идее единства славянских народов.

Ключевые слова: славянофильство, Восточный вопрос, российская периодическая пресса.

Drozdov V.V. The Eastern question on the Slavophile press coverage (1856–1860)

The characteristic of the Eastern question in the Slavophile press in the second half of the 1850s (the magazine «Russkaya beseda», the newspapers «Molva» and «Parus») was investigated, the ideas of the Slavophile movement's representatives about the assignments of the Russian Empire's foreign policy in this question was considered. The attention is focused on the specific aspects of the Eastern question, which were raised in the Slavophile press, namely on the position of the Southern Slavs in the Ottoman Empire and on the idea of the Slavic nations' unity.

Keywords: Slavophile, Eastern question, Russian periodicals.